

Ұлттық жазуымыздың латын әліпбиіне көшуіне байланысты Мемлекеттік бағдарламаға сәйкес 2021 жылдан бастап төлқұжатымыз түгел латын графикасы негізінде рәсімделетіндігі айтылған. Соған сәйкес қазақ кісі есімдері мен аты-жөндерін латын графикасының негізінде транслитерациялау ережелері де жасалады. Ережеде кісі аттарын жазуда кездесетін қиындықтар (біріккен тұтқалы есімдер) мен түйінді мәселелерді шешуге мұрындық болары сөзсіз. Бұл халыққа қызмет көрсету орталықтары, азаматтық хал актілерін тіркеу сияқты құжатпен жұмыс істейтін орындардың күнделікті жұмысында таптырмас құрал болар анық.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

- [1] Уәлиханов Ш. «5-томдық шығармалар жинағы», 1-том. 1961. – 777 б.
[2] Саадиев Ш.М. Основные правила выбора имен для новорожденных (по азербайджанской антропонимии) //Личные имена в прошлом, настоящем, будущем.
[3] Проблемы антропонимики. – Москва: Наука, 1970. – С. 185-187.
[4] Жанузаков Т. Лично-собственные имена в казахском языке. Автореферат дисс. кан. филол. наук. А., 1960. – С. 56, 45.

МРНТИ 16.01.00

Н.Т. Бармешова

А. Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты,
Ономастика бөлімінің кіші ғылыми қызметкері.
Алматы қаласы, Қазақстан

ЖЕР ТАРИХЫ – ЕЛ ТАРИХЫ

Аннотация: Халықтың ғасырлар бойы қалыптасқан болмысы, танымы, тағдыры елді-мекен, жер-су атауларында жатыр. Қазіргі елді-мекен, қала мен дала атаулары, көше атаулары қазақылана түсті. Қойылған жер-су аттары тәуелсіздігімізді паш етеді. Тарихи, рухани құндылықтарымызды насихаттайды.

Мақалада қазіргі елді мекен, географиялық нысан, көше аттары, ауыл аттары жаңа атауға ие, яғни орысша атаудан арылып, қазақша атаулар берілгені жайлы айтылады.

Тірек сөздер: ономастика, тіл тарихы, топонимика.

Т. Бармешова

Институт языкознания им. А. Байтұрсынова,
младший научный сотрудник отдела Ономастики,
Алматы, Казахстан

ИСТОРИЯ ЗЕМЛИ – ЭТО ИСТОРИЯ СТРАНЫ

Аннотация. Сущность, знания и судьба народа, формировавшиеся на протяжении

веков, заключаются в названиях населенных пунктов, земель и водоемов. Названия современных населенных пунктов, городов и улиц стали казахскими. Названия топонимов символизируют нашу независимость, пропагандируют наши исторические и духовные ценности.

В статье говорится о том, что названиям современных населенных пунктов, географических объектов, улиц и деревень даны новые названия, то есть они избавились от русских и получили казахские названия.

Ключевые слова: ономастика, история языка, топонимика

T. Barmeshova

A. Baitursynov Institute of Linguistics, Junior Researcher, Department of Onomastics,
G. Almaty, Kazakhstan

THE HISTORY OF THE LAND IS THE HISTORY OF THE COUNTRY

Annotation. The essence, knowledge and fate of the people, formed over the centuries, lie in the names of settlements, lands and reservoirs. The names of modern settlements, cities and streets have become Kazakh. The names of the place names symbolize our independence, propagandize our historical and spiritual values.

The article says that the names of modern settlements, geographical objects, streets and villages were given new names, that is, they got rid of Russians and received Kazakh names.

Key words: onomastics, history of language, toponymy

Бүгінде ұмытылып, халық жадынан өшірілген тарихи атауларды қайтару, қалпына келтіруге мемлекеттік деңгейде үлкен көңіл бөлінуде. Ұлттық ұғымдарға қанат бітіп, көптеген елді-мекен, қала мен дала атаулары қазақылана түсті. Бұл барша қазақтың көптен күткен арманы болатын. Әйтпесе Кеңес Одағы кезінде қазақтың байырғы атауларынан бір белгі, не бір із қалмағандай еді. Қазіргі жаңа атаулардың қай-қайсысы да құлаққа жағымды, тілге орамды. Мәселен, Алматы, Өскемен, Семей, Қостанай т.б. қалалардағы кейбір көшелер орысша атаулардан арылып, қазақша атау берілді: «Фурманов көшесі – Назарбаев даңғылы, Высоковольтная-1 көшесі – Бағаналы Орда, Левон Мирзоян көшесі – Шокин көшесі, 6 линия көшесі – Нұрлы жол, 8-линия көшесі – Ербол Сыпатаев, Карл Маркс көшесі – Д.Қонаев атындағы көше, Орджоникидзе көшесі – Сағадат Нұрмағамбетов, Головкин көшесі – Бейбітшілік, Авиационная көшесі – Кәмшат Дөненбаева, Ленин көшесі – Мәңгілік Ел т.б. сияқты орысша атаулардан біртіндеп арылып келеміз.

Ономастика мәселесі тіл саясатының басты бағыттарының бірі әрі бірегейі десек, артық айтқандық емес. Себебі мемлекеттің, ұлттың сипаты, ең алдымен, оның тілі мен ономастикалық атауларынан көрінеді. Жер тарихы – ел тарихы. Халықтың ғасырлар бойы қалыптасқан болмысы, танымы, тағдыры елді-мекен, жер-су атауларында жатыр. Сондықтан бұл тарихи қажеттіліктен туындап отырған дүние. Әрі-беріден кейін бұл – халық санасының оянуы деп түсінген жөн. Бұған қуану керек. Осы талпыныс тереңдей берсе, байырғы атаулардың толық қайтарылатынына күмән жоқ.

Жалпы, ономастика атауларды қазақшаландырумен шектелмейді. Мұндағы мақсат – әр елді мекеннің атынан ұлттық болмыстың, ұлттық тарихтың иісі сезіліп тұруы керек. Шағын ауданға, көшеге берілген жаңа атау жас ұрпақ санасында ұлттық патриотизмді қалыптастыруға қызмет етуі тиіс. Сол себептен, елді мекенге, көшеге атау берілгенде осыған баса назар аударылуы тиіс.

Ономастика қазіргі уақытта тіл саясатының жетекші бағыттарының бірі ретінде ғылыми-тәжірибелік, мәдени-тарихи ғана емес, үлкен саяси маңызға ие құрал іспетті.

Еліміз егемендік алғанына 27 жылдың жүзі болды. Енді келмеске кеткен Кеңес заманының атауларынан арылып, төл атауларымызды толықтай қалпына келтіретін уақыттың жеткені анық. Бұл батыл шешімді талап ететін күрделі жұмыс. Тамыры терең тарихи атауларды көзден таса, көңілден ада жасамай, қайта жаңғырту бабаларымыздың аманаты деп білуіміз қажет.

Б.Бияров: «Қазір елді мекен, географиялық нысан, көше, алаңдардың аттарын жанартып жатуымыздың ең басты себебі – тәуелсіздік алған, жеке мемлекет болған елдің ұлттық бейнесін қалыптастыру. Бұл, сонда, ұлттық рәміздер қатарына жатады деген сөз» [1].

Қазақ «жерінің аты – бабаның хаты» деп тегін айтпаса керек. Ел мен жер атаулары ұлттық ерекшелігімізді танытып тұруы керек. Атырау мен Алтай арасын мекендеген ата-бабамыз әр жердің қиырына, тауы мен тасына, сай-саласына, өзені мен көліне, құзы мен жартасына, ойпаңы мен шоқысына лайықты атаулар бере білген. Біз өзіміздің атау берудегі ұлттық танымымыздан айырылмауымыз керек.

Елбасы Н.Назарбаев өзінің «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты бағдарламалық мақаласының «Ұлттық бірегейлікті сақтау» атты 3-ші тарауында ұлттық сананың кемелденуіне мән береді. Оның екі қырын көрсетеді. Біріншісі – «ұлттық сана-сезімнің көкжиегін кеңейтуде, екіншісі – ұлттық болмыстың өзегін сақтай отырып, оның бірқатар сипаттарын өзгерту» [2]. Бұл тұста біріншісі – ұлттық код, ұлттық мәдениет сақталмаса, ешқандай жаңғырудың болмайтыны айтылады. Екіншісі – алға басу үшін ұлттың дамуына кедергі болатын өткеннің кертартпа тұстарынан бас тарту керектігін мәлімдейді. Демек, кең байтақ мекеніміздегі сан мыңдаған жер-су атауларының тарихында халқымыздың әдет-ғұрып, салт-санасы айқын бейнеленген. Елді мекен атаулары батырлардың, жыраулардың, ақындардың есімдерінен: *Құрманғазы ауданы, Дина Нұрпейісова атындағы көше, Мұқағали Мақатаев ауданы, Қарасай батыр ауданы, Райымбек ауданы, Қалқаман Ықшамасуданы* т.б. қойылған атаулар. Қасиетті жеріміздегі төбе мен тау, көл мен өзен атауларының өзіндік сыры мен тарихи сипаты олардың әрқайсысына бабалар мұрасы ретінде қарауға тиіспіз.

Елбасының аталмыш мақаласындағы «II.Таяу жылдардағы міндеттер» [2] деп аталатын екінші бөлігін айтпай кетуге болмас. Мұнда қазақ жұртшылығы көптеген аса маңызды мәселеге – жазу мәселесіне түбегейлі назар аударылып, өз көзқарасы мен шешімі нақты баяндалады. Заман сынағына лайықты төтеп берудің жолдары қарастырылады. Нақты жобалар ұсынылады. Оның біріншісі әрі негізгісі деп – қазақ тілін біртіндеп латын әліпбиіне көшіру жұмысын бастау қажеттігі.

Бұрын бір атауды орысша, қазақша екі тілде жазатын едік. Ол екі түрлі дыбысталатын. Кириллицамен жазылған қазақ сөздері орыс мақамында оқылып, қазақша мәнін бұрмалайтын. Ал латын әрпімен жазудан ол бірізділікке түсетіні хақ. Мұның халықаралық, тіпті, туризмді дамытып жатқан елімізде экономикалық маңызы да зор дер едім. Осы жерде туындайтын тағы бір мәселе, бүгінде қай елге

барсаңыз да атаулардың барлығы бір тілде, сол елдің мемлекеттік тілінде жазылды. Біздегідей үш тілде жазып қоятын мемлекеттер жоқтың қасы. Мәселен, сіз Францияға барсаңыз да, Англияға немесе Түркияға барсаңыз да атаулардың бір тілде жазылғанын көресіз. Біздің әуежайларда «Қош келдіңіз» деген сөздің өзі үш тілде, бағыт беріп тұратын ақпараттық тақтайшалардың өзі үш тілде жазылады. Осыларды неге бір ғана мемлекеттік тілде жазбасқа деген ой келеді.

Жер-су атаулары халық қазынасы, өткен өмірінің айнасы деп жатамыз. Бұл – Елбасының патриотизм туралы айтқан «Туған жерге туыңды тік» деген сөзінен басталса керек. Өлкетану, елді-мекендерді абағандыру, тарихи ескерткіштер мен мәдени нысандарды қалпына келтіру т.т. Туған жердің қайталанбас арналары бұлар. Әрбір жер атауларына байланысты ел жадында сақталған ғажайып аңыз әңгімелерге дейін мән беру бүгінгі ұрпақтың міндеті «Туған жер» бағдарламасы жалпыұлттық патриотизмнің өзегі. Сондықтан «Қазақстанның киелі жерлерінің географиясы» жобасы керек деген болатын. Бұл, шын мәнінде, рухани дәстүрдің басты негіздерінің бірі. Мыңжылдық тарихымызды айқындайтын ауқымды жоба осыған лайықталып жасалмақ екен. Осы жоба аясында еліміздегі жер-су аттарына сергек қарайтындай тағы бір мүмкіндік туатыны анық.

Ономастикалық атаулар – рухани байлығымыз, этникалық мәдениетіміз, салт-дәстүріміздің бір бөлшегі, қоғаммен бірге жасасатын ескерткіш. Дүниеде атаусыз нәрсе жоқ, не нәрсенің де өз атауы бар, тіпті тау мен тастың, кішкентай ғана бұлақтың немесе жотаның, белдің де өзіндік атауы бар. Өйткені, небір зат, болмаса тіршіліктегі құбылыс болсын, алдымен оның аты ауызға оралары хақ, содан соң ғана сол аттың заты жөнінде ойланатынымыз анық. Сондықтан, ат пен зат үйлесімділігі қашанда маңыздылығын жоймайды.

Тарихы жоқ елдің болашағы бұлыңғыр. Сондықтан келер ұрпақ тарихтан тағылым алу үшін елдігімізді әйгілейтін, ұлттығымызды ұлықтайтын тарихи атауларымыздың тарихи шежіре екендігін санаға құю – басты міндет. Өлкеміздегі әр жердің, судың, елді-мекендер мен мәдени орындардың аттарының қатпарлы сыры – кейінгі ұрпаққа өнеге. Біздің мүдделі мақсатымыз – бабалар мұрасына байыппен қарай білу. Бұл орайда мемлекет басшысы Н.Ә.Назарбаев еліміздің алдына әлемдегі бәсекеге қабілетті отыз елдің қатарына қосылу міндетін қойған болса, ал осы бәсекеге қабілеттіліктің басты рухани көрсеткіші – мемлекетіміздің тілі. Мемлекеттік тіл – мемлекеттің іргесін қалайтын, оның қабырғасын тұрғызатын, күмбезін көтеретін бірден-бір құрал. Біз 30 озық елдің қатарына мемлекеттік тіл арқылы жете аламыз, өйткені, әлемдік қауымдастық өз болмысымен танылған елді ғана мойындайды. Мемлекетіміз өркениет көшіне бет бұрған тұста өзімізді өзгерлерге таныстырудың басты айқындаушы фактор – елді-мекен, жер-су атаулары.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ:

[1] Бияров Б. Елді мекен аты – елге сын //engime.org/eldi-meken-ati--elge-sin-b-biyarov.html. 2017 ж., 15 қыркүйек.

[2] Назарбаев Н. Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру // Егемен Қазақстан, 2017 ж., 12 сәуір.